

De Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten

Els Witte, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944-1956)*, Kapellen: Uitgeverij Pelckmans, 2010, 389 blz., 29,50 euro.

André Mommen

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog lag niet alleen een groot deel van Europa in puin, maar moest er ook ideologisch schoonschap worden gemaakt. Het fascisme had wel een beslissende nederlaag geleden, doch nu moesten de overwinnaars zich wel bezinnen over de toekomst. Dat betekende tevens het vormgeven aan een nieuwe maatschappij gebaseerd op sociale rechtvaardigheid en democratische verhoudingen, liefst zonder opgefokt nationalisme. Herziening van de geschiedenis-leerboeken en een verdere verwetenschappelijking van de geschiedenisopleidingen aan de universiteiten konden hierbij een uitkomst bieden.

Els Witte wijst er in haar studie over de naoorlogse praktijk van de Belgische historici op dat de geschiedenis als “wetenschap” toen nog maar van recente makelij was en dat haar universitaire positie nog geenszins definitief was erkend. Vroeger was in België de geschiedschrijving vooral het werk van bevlogen literatoren. Pas vanaf 1900 brak met de befaamde Gentse professor Henri Pirenne een verwetenschappelijking van de geschiedschrijving door. Dat project stond wel in het teken van de legitimering van de Belgische natiestaat zoals die vanaf 1830 vorm had gekregen. België was in dat verhaal niet toevallig ontstaan, maar het had zich in de loop van de eeuwen uit

de samenhang van de diverse feodale entiteiten gevormd. De Belgische natie was tegen alle onderdrukking door buitenlandse machten dus als vanzelf gegroeid. Dat beeld was na 1945 onhoudbaar geworden als gevolg van nieuwe wetenschappelijke inzichten. Uitgedaagd door de maatschappijgeschiedenis, die tot verdriet van de oudere generatie van Belgicistische historici, via de Franse school van de *Annales* binnenrukte, moest men noodgedwongen moderniseren.

Die herziening loste uiteraard het onderliggende probleem van de functie van de geschiedenis niet op. Mocht geschiedenis dan al *bunk* zijn, *alle* historische verhalen legitimeren wel degelijk de bestaande machtsverhoudingen. Of ze willen die laatste in vraag stellen. Dat gegeven was echter al geruime tijd eerder door de marxisten die de nadruk op de maatschappelijke tegenstellingen leggen, geponeerd. De Vlaamse nationalistenvierwerpen Pirennes verhaal over de Belgische natievorming, maar in principe was hun verhaal niet anders. Intussen moesten de historici opboksen tegen de oprukkende sociale en politieke wetenschappen die de actuele werkelijkheid met behulp van eigen onderzoeksmethoden bestudeerden en daarbij beleidsrelevante onderzoeksresultaten voorlegden. Had het vak geschiedenis dan nog wel zin? Vandaar dat de historici verplicht waren om hun aanpak en onderzoeksveld te herstructureren. Dat vereiste tevens het verwerven van nieuwe vaardigheden en inzichten. Ook de leraren geschiedenis moesten meeëvolueren, dus richtlijnen krijgen. Complicerende factor in België was de verzuiling van het onderwijs. Vooral de katholieke middelbare scholen lagen dwars, daar de bisschoppen nog altijd bouwden op de geloofswaarden om aan hun onderwijsproject inhoud te geven. Volgens Witte waren evenwel de

meeste katholieke professoren al gewonnen voor een niet-dogmatische aanpak, omdat ze zich reeds een “wetenschappelijke habitus” hadden eigen gemaakt. Vooral via de samenwerking in verenigingen, commissies en redacties van tijdschriften of door de benoeming van katholieke leraren in het rijksonderwijs was de kloof met de vrijzinnigen enigszins overbrugd.

De kleine wereld van de historici – er waren maar weinig leerstoelen en de instroom van het aantal studenten geschiedenis was zeer beperkt – werd niettemin door de politieke en ideologische tegenstellingen geraakt. Er was immers de Koude Oorlog, de Koningskwesie en de Schoolstrijd. Els Witte noteert in dit verband dat de meeste historici zich in deze conflicten eerder neutraal opstelden en dat de kleine beroepsgroep graag de geleerden gesloten hield, allicht om de eigen autonomie niet in het gedrang te brengen. Voorts reageerden de leidende historici pragmatisch. Door de groei van het middelbaar onderwijs kwamen er ook

meer carrièremogelijkheden. Ook konden ze nu op massale schaal hun leerboeken dumpen, wat aardige neveninkomsten en prestige opleverde. Probleem was dat de bisschoppelijke colleges weinig kwaliteit leverden en daarbij om overheidssubsidies verlegen zaten. Dat zou nu de inzet van de schoolstrijd in de jaren 1950 worden. Gelukkig, zo noteert Witte, was de toenmalige katholieke minister van Onderwijs Pierre Harmel (PSC) een gematigd en moderniserend politicus. Zo had hij via zijn Centrum Harmel ook goede contacten met de historische wereld opgebouwd.

Na de oorlog moesten de geschiedenis-leerboeken worden herzien en ontdaan van alle nationalistische prietpraat. Dat herzieningsproces werd ook door de Unesco op Europees niveau begeleid. België knoopte daarom gesprekken aan met de Nederlandse en de Duitse historici. Men besprak de inhoud van de leerboeken en rapporteerde over mogelijke herzieningsvoorstellen. Kern was dat de leerboeken vooral van elke vorm van extreem nationalisme moesten worden gezuiverd en dat de “objectieve” waarheid geen geweld zou worden aangedaan. Dat kon niet beletten dat men het aan de stok kreeg met de “Groot-Nederlander” Pieter Geyl. Toch bereikte men een ideologische pacificatie, al was men van Franstalige kant uiteraard kritisch en wilden Waalse historici meer ruimte voor de geschiedenis van hun eigen regio opeisen. De uitgave van de meerdelige *Algemene Geschiedenis van de Nederlanden* bleek een mijlpaal te zijn. Vlaamse historici konden voortaan ook in Nederlandse tijdschriften publiceren. Met West-Duitsland lagen de verhoudingen echter uiteraard veel gevoeliger. De geallieerden hadden al de leerboeken ontdaan van de grofste nazistische smetten en professoren en leraren op non-actief gezet, maar de Duitse academische wereld was nog altijd door en door conservatief en nationalistisch. Daarbij kwam nog dat de Amerikanen West-Duitsland economisch en militair in West-Europa wilden integreren, wat tot spanningen met Frankrijk en België leidde. Het vermaledijde project van de *Europese Defensie Gemeenschap* werd eind augustus 1954 uiteindelijk in het Franse parlement gekelderd. Maar een jaar later was de Bondsrepubliek al toegetreden tot de NAVO. Dat alles vertaalde zich in gekissebis in de Belgisch-Duitse commissie die de Duitse

geschiedenisleerboeken moest beoordelen. Over de Duitse “schuldvraag” voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en vooral over de Duitse oorlogsmisdaden bij de inval in België in 1914 gepleegd, kwam men moeizaam tot een compromis. Dat leidde meteen tot stevige polemieken in de Franstalige pers die door professor Frans Van Kalken (ULB) werd bespeeld en die van een capitulatie van de Belgische zijde gewaagde. De plooiën werden nadien wel gladgestreken.

Witte eindigt met haar verhaal in 1956. Een willekeurige einddatum? Allicht. Want meestal laat men de eerste naoorlogse periode tot in 1958 (Expo Brussel) of in 1961 (de Grote Staking) doorlopen. Maar in 1956 lijkt het historische bedrijf voor de komende decennia wel al ideologisch en methodisch op de rails te staan. De consensus is bereikt om af te stappen van de nationalistische invalshoek door de achtergronden van mens en maatschappij in historisch verband te behandelen.

Toch blijft men na lezing van dit dik boek met een aantal vragen zitten. Zo had Els Witte wat meer aandacht aan de internationale contacten van de Belgische historici mogen besteden. Hoe lagen de relaties met de Nederlandse en Franse historici nu precies? Wie van de professoren had in het buitenland gestudeerd? Van Henri Pirenne weten we dat hij ook in Duitsland had gestudeerd. Anderen brachten wel eens een jaartje door aan de Sorbonne (Jan Craeybeckx). Wat was precies de invloed van de school van de *Annales* of die van Jan Romein voor de verdere evolutie van de beoefening van het vak aan de diverse universiteiten in België? Maar waren de Belgische historici nu meer dan elders “internationaal” georiënteerd en daardoor open voor nieuwe ontwikkelingen?

Witte doet voorts alsof de naoorlogse historici zich door een soort zelfreinigend proces van de meeste ondemocratische smetten zouden hebben weten te zuiveren en dat bijvoorbeeld de door haar verfoeide Frans Van Kalken een levend anachronisme was. Ze zegt wel dat generationele wisselingen en studenten afkomstig uit de lagere middenklassen de democratiseringsgedachte hebben helpen verspreiden. Maar in welke mate en via welke mechanismen? Wat was de rol van de BSP in dit proces? Ook

de economische crisis van de jaren 1930, evenals de strijd tegen het fascisme en de bezetter, hadden belangrijke impulsen gegeven. Het marxisme stimuleerde de studie van economische problemen en de klassenconflicten. Voorts haakten katholieke historici graag aan bij het personalisme van *Esprit* en *Témoignage chrétien* of ze publiceerden in *La Relève* of in *La Revue nouvelle*. Echter, dat belette evenwel niet dat de oude Belgische nationalist, soms in een min of meer verholde vorm, gewoon op de oude toer doorgingen. Jean Stengers kon men zeker tot deze groep rekenen. Dat kon doordat de beroepsgroep verzuild was en via de conservatieve en nationalistische pers een podium bezat. Door de politieke benoemingen in het rijksonderwijs, het archiefwezen en de culturele instellingen hielden de politieke partijen een dikke vinger in de historische pap. De beroepsgroep was dus veel minder “autonoom” dan Witte graag had gewild. De verzuilde politieke geschiedschrijving brak in deze periode zelfs ongeremd door. Van wie een geschiedenis van de eigen politieke partij bij elkaar schreef, van die kon immers bezwaarlijk al te veel “objectiviteit” worden verlangd. Prachtboeken over koloniale bedrijven werden graag geproduceerd. De desbetreffende historicus liet dan veelal na om zijn naam te vermelden.

Dit alles doet natuurlijk niets af aan de door Witte geconstateerde “habitus” van de universitaire geschiedenisbeoefenaren. Maar die habitus werd ook door empirisme gekarakteriseerd, waarbij bronnenpublicaties, detailstudies – liefst door dicht op een archief te plakken – en tenslotte “syntheses” (samenvattingen) zogenaamd garant moesten staan voor een objectiviteit die vooral op een uitgebreid bronnenapparaat en veel referenties was gebaseerd. Theoretische discussies waren nooit echt welkom, omdat ze een mogelijke oorzaak van verdeeldheid en ruzies konden zijn. Blijkbaar waren er ook niet goed te identificeren krachten (de “civil society”?) aan het werk om bepaald historisch onderzoek bij voorbaat in de ban te doen. Zoals bijvoorbeeld onderzoek naar de geschiedenis van het Belgische kolonialisme. Hetzelfde geldt uiteraard ook voor het onderzoek naar pijnlijke politieke “incidenten”, zoals de moord op Julien Lahaut (1950) of die op Patrice Lumumba (1961) die een smet hebben geworpen op de Belgische politieke klasse. Typerend is

dat het veelal niet-historici, dus journalisten, waren die uiteindelijk hier de kat de bel durfden aanbinden. Ook collaboratie en verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog waren lange tijd vrijwel onontgonnen (verboden?) terrein. De eerste ernstige studie over het jaar 1940 verscheen bij voorbeeld bij het CRISP.¹ Ook de “histoire immédiate” m.b.t. de chaotische dekolonisatie van Kongo werd door het CRISP beoefend.

De door Witte beschreven ideologische herstructurering van het historische bedrijf was dus geenszins het zuivere product van een democratiserend beschavingsproject à la Norbert Elias, maar ook het werk van krachten van buiten. Naast (en via?) de Unesco speelde de “joods-christelijke Amerikaanse mantelorganisatie” (blz. 146) van de *World Brotherhood* hierin een belangrijke rol. Deze *World Brotherhood* werd in 1950, allicht niet toevallig, in Parijs in het Unesco-gebouw opgericht. Het gold hoofdzakelijk een naamsverandering van de *National Conference of Christians and Jews* die in 1928 door de *Grand Lodge* uit New York was opgericht en die nauwe banden met de plaatselijke *Council on Foreign Relations* onderhield. Officieel ging het hier om een “bijbelclub” opgericht door de Amerikaanse vrijmetselaar die de verstandhouding tussen joden en christenen wilde bevorderen. In een nogal cryptische passage leest men bij Witte dat Frans Van Kalken – hij is telkens de kwaaië pier – zich in een artikel, verschenen in het liberale *Le Flambeau*, afzette tegen de dirigistische bedoelingen en de censuur van “le cortège de la juive”² (blz. 304).

In dit boek wordt veel herhaald. De toon is nogal docerend. Els Witte veronderstelt nogal wat voorkennis van haar lezers, want overzichtstabellen ontbreken. Witte doet alsof het beroep van historicus/historica “beschermd” is, wat geenszins het geval is. Ze heeft daarom een aantal aan de weg timmerende rechtse “publicisten” als Carlo Bronne en Luc Hommel uit haar verhaal kunnen weren, allicht omdat zij geen geschiedenis, maar wel rechten hadden gestudeerd. Buitenlandse figuren krijgen weinig of geen toelichting. De linkse sociaaldemocraat Georg Eckert (1912-1974), die zich vanuit Braunschweig bezighield met de revisie van de Duitse geschiedenisboeken, wordt als een antinazi gepresenteerd, terwijl hij onder Hitler een normale

academische carrière had doorlopen. We mogen aannemen dat hij door de Geallieerden was opgevist, want hij werd al in 1949 lid van de Duitse Unesco-commissie voor de revisie van de schoolboeken en in 1959 was hij één van de auteurs van het *Programma van Godesberg* van de SPD.³ Ook niet niks.

Els Wittes insteek is sterk institutioneel-functioneel en focust op een beperkte onderzoekspopulatie, nl. de historici die in het onderwijs actief zijn en die een rol spelen in de vormgeving van het discours. Hoewel termen als “vertoog” en “discours” prominent aanwezig zijn, is haar postmodernisme van eerder bescheiden kaliber. De Franse socioloog Pierre Bourdieu levert haar een analytisch kader, maar ze had met evenveel recht de theorie van Max Weber over de bureaucratie kunnen gebruiken. Haar onderzoek vertoont voorts enkele opmerkelijk hiaten. Zo kan ze nergens duidelijk maken of het middelbaar geschiedenisonderwijs de (“democratische”) attitudes van de leerlingen wezenlijk heeft beïnvloed, of hoe de studenten geschiedenis op het “vernieuwde” discours van hun professoren reageerden. Om hoeveel leerlingen ging het in de jaren 1950 die het middelbaar onderwijs bevolkten? Hoeveel stroomden daarna door naar de richting geschiedenis aan de universiteit? Het zijn vragen die spontaan bij de lezer opkomen. Kortom, deze toch wel verrijkende studie over het ideologisch moderniseringsproces in het geschiedenisbedrijf zou enige aanvullingen kunnen gebruiken.

Noten:

¹ J. Gérard-Libois en José Gotovitch, *L'An 40. Le Belgique occupée*, Brussel : CRISP, 1971.

² Ongetwijfeld een verwijzing naar de opera *La Juive* van Fromental Halévy uit 1835.

³ Michele Barricelli, “Didaktische Räusche und die Verständigung der Einzelwesen. Georg Eckerts Beitrag zur Erneuerung des Geschichtsunterrichts nach 1945”, in Wolfgang Hasberg und Manfred Seidenfuß (Hgg.), *Modernisierung im Umbruch. Geschichtsdidaktik und Geschichtsunterricht nach 1945*, Berlin en Münster: Lit Verlag, 2008, blz. 261-290.